

A kommerciális csere állami kontrolljának megnyilvánulása az agoranomosok piacrendészeti tevékenységében az i. e. V—IV. századi Athénban

Az agora, a főtér az antikvitásban a városállamok politikai, vallási és kommerciális centruma volt.¹ Politikai tanácskozások forrongtak, ünnepélyes vallási menetek vonultak itt, és ez volt a *kapelikének*, a kiskereskedelemnek a színtere is. Az *agora* tehát a közösség fókusza, ahol az emberek mindig találkozhattak, beszélgethettek, még akkor is, ha éppen nem volt vásárlási vagy eladási szándékuk.² Valószínűleg minden városnak vagy falunak volt agorája, de nagyságánál és politikai, valamint kereskedelmi jelentőségénél fogva az összes attikai hasonló intézmény közül az *athéni agora* emelkedik ki. E rövid tanulmány célja az athéni agora kommerciális élete jogi szabályozásának felvázolása. Az athéni kommerciális agora korabeli determináns szerepét jól érzékelteti, hogy Thuküdidész a peloponnészoszi háborút kiváltó okként jelöli meg azt a tényt, hogy az athéniek a megaraiakat és minden megarai árut kitiltottak az ellenőrzésük alatt álló kikötőkből és az athéni piacról.³ Arisztotelész a városállam optimális berendezkedését tárgyalva kifejti, hogy az áru piacot célszerű a köztértől különválasztani. Az áru piac „olyan helyen legyen, hogy minden árut könnyen oda lehessen szállítani mind a tenger, mind a szárazföld felől.”⁴ Ez legyen az áru forgalom színtere, itt történjenek a mindennapi „ügyes bajos dolgok”, a köztér pedig maradjon a vallás és a politika színtere. A valóságban persze inkább az ellenkezője érvényesült, az agorán összefolyt az élelmiszerpiac és az államügyek intézése, valamint néha még a háború is. Arisztophanész⁵ a helyzetet valószínűleg kicsit túlszínezve beszámol arról, hogy a peloponnészoszi háború miatt a férfiak Athénban állandóan fegyverben jártak, mert tartani lehetett az ellenség betörésétől. Az állig felfegyverzett zsoldosok az agorán kószáltak, és volt, aki a harci sisakjába mérette a kofaasszonnyal a kását, a másik félelmetes Gorgon-pajzsot szorongatva vette a halat, a harmadik lándzsáját rázva majszolta a fűgét. Az élet központja tehát még a háborúban is az agora maradt. Sőt, a háború még növelte az agora jelentőségét, mert a földjükről elűzött attikai parasztok Athénban kerestek menedéket,

¹ „...the market became the center of both trade and craftsmanship; and therefore the place where one could hope to find every sort of work.” v. *Ehrenberg: The People of Aristophanes*, New York, Schocken Books, 1962, 133. p.

² *Arisztophanész* vígjátékaiban színes képet fest az agoráról, ahol divattá vált sétálgatni. *Pecz Vilmos* (Ókori Lexikon) említi, hogy Periklész óta a „*περιερχεσθαι κατὰ τὴν ἀγορὰν*” közszokássá vált, s az athéni polgár az agorán töltötte idejének legnagyobb részét.

³ *Thuküdidész*, 1.67.4., 1.139.1., mely rendeletet 433 körül bocsátották ki.

⁴ *Arisztotelész: Politika*, 1331 b.

⁵ *Arisztophanész: Három komédia*, ford. Arany János, Budapest, 1954, *Lysistrate*, 244. p.

és itt kénytelenek voltak napi étel- és szűkségüket az agorán beszerezni, ahogyan ezt Dikaiopolis panasolja:

Unatkozom, firkálok, számolok,
S nézek le, a mezőre, béke vággyal,
„Várost gyűlölve, óhajtván falum”
Hol nem kiáltják: „vegyenek szemet!”
Sem „eczet” sem „olajt”, nincs is *vegyen* szó,
Terem magától: ott így nem *veszünk*.⁶

Az agora Athén határain túlmutató jelentőségét jól érzékelteti, hogy Megara és szövetségesei irányában a politikai nyomás eszközeként használták fel, és áruik kitiltása igen érzékenyen érintette őket. De nemcsak őket, hanem az athéniakat is, ahogyan ezt Arisztophanész sokszor felpanaszolja.⁷ Néhány kereskedőnek ugyanis kétségkívül kedvezett ez a rendelet, de az átlagpolgár inkább szenvedett az athéni piac kínálatának nyomasztó beszűkülése miatt: nélkülöznie kellett azokat az importcikkeket, amelyekkel csak a béke által elhozandó bőség esztendei biztatták: a hagymát, uborkát, almát, kurta subát, ludat, kacsát, bibicet, ölyvet, angolnát (mely az athéniak kedvenc csemegéje volt), ahogyan ezt Arisztophanész felsorolja.⁸ Az athéni piac kínálatáról Platon is hasonlóan nyilatkozik: kapható volt itt búza és árpa, melyek az alapvető élelmiszeri cikkek voltak, levágott állatok a mészárosoknál, ezenkívül zöldség, gyümölcs, ruhaneműk, egyéb kézműves termékek.⁹ Ezek mind tipikus kiskereskedelmi cikkek, és túlnyomórészt élelmiszerek. Ezenkívül említik még a híres athéni cserépedényeket, mint kiviteli cikket,¹⁰ a költségesebb áruk közül pedig a kisebb-nagyobb állatokat¹¹ és a rabszolgákat.¹² A kisebb négy lábúak árusítására számos utalást találhatunk, pl. áldozati malac vásárlása¹³ vagy a megarai férfi három malaca.¹⁴ A rabszolgák piaci adás-vevéséről közvetve már a lex Gortyn¹⁵ is tudósít, amennyiben csak

⁶ Arisztophanész, Az Acharnabeliek (a fenti kötetben), és a továbbiakban Ar. Ach. rövi dítéssel.

⁷ Arisztophanész keserűen kommentálja ezt az embargót:

„Ezért dühöngve isteni Periklész
Dörgött, villámlott, felkavarta Hellaszt,
Törvényt hozott, mely úgy szólt, mint a dal:
Hogy nem maradhat sem földön, vizen,
Sem szárazon, sem tengeren, sehol
Sem a piacon, a Megarai.

Megmotozák a Megarai szűrt,
S kinél fűgét találtak, vagy nyulacskát,
Hagymát, malaczkát, sós halat: legottan
„Megarai” lett, s elkölt nyomom,...

azaz az „ellenséges árukat” elkobozták a rendelet értelmében. (Ar. Ach. 77. p.)

⁸ Arisztophanész, A béke, 182. p.

⁹ Platon: Törvények 849b (a továbbiakban rövidítve: Pl.).

¹⁰ Ar. Ach. 98. p.

¹¹ H. Grassl: Zur Geschichte des Viehhandels im klassischen Griechenland, Münsterische Beiträge zur antiken Handelsgeschichte, IV. 2/1985, 77–87. p.

¹² Inscr. Creticae, IV., 72, Col. VII. 10–16.

¹³ Arisztophanész (A béke c. vígjátékában Trygaios három drachmát kér kölcsön áldozati malacra, hogy halála előtt még áldozhasson az isteneknek) 150. p.)

¹⁴ Melyek igazában nem is malacok, hanem lányok voltak. Lány- és malackereskedelméről állítólag egyaránt híres volt Megara. Ar. Ach. 94. p.

¹⁵ Lex Gortyn 7.11.

az agorán vásárolt rabszolga vevőjét részesíti jogvédelemben arra az esetre, ha a rabszolga károkozása miatt az új tulajdonost perlik. Platón¹⁶ pedig egyrészt ír a rabszolgák adásvételénél kötelező szabályról, hogy tudniillik az eladó köteles közölni a vevővel, ha annak valami hibája, betegsége van. Másrészt általános érvennyel leszögezi, hogy bármilyen adásvévesi ügyletet csakis „a piacon, az arra kijelölt helyen” szabad lebonyolítani.¹⁷ Szankcióként a rendelkezés figyelmen kívül hagyásával kötött ügyleteknél nincs lehetőség az igények perrel való érvényesítésére.

Az *agora* felállításának megvoltak a szabályai, melyeket Arisztophanész szintén követ: amikor Dikaionpolis hozzáát saját agorája berendezéséhez, először is kijelöli a „határait”¹⁸ — mettől meddig terjed, majd kihirdeti:

„Én meg nekik mind vásárt hirdetek,
Hadd jöjön Megara, Boeótia.
Árulni hozzám, adni-venni bátran
Lamachoszhoz pedig ne jöjön egy sem.”¹⁹

Azaz visszajára fordítja a periklészi kereskedelmi korlátozásokat: hozzá bárki jöhet eladni, főleg a megaraiak, boeotiaiak, behozatali tilalom nincs. Ám a háborús párt vezetője, Lamachos, a hadvezér legyen exkommunikálva, az agoráról kitiltva. Ezenkívül csak egy tiltó szabályt vezet be agoráján: a *sykophantákat*,²⁰ a hivatásos besúgókat kizárja. Ezek tehát az ő törvényei, melyek agorájának rendjét biztosítják. Ezek után már csak a tisztségviselő hiányzik, a „hatósági személy”, aki személyes tekintélyével, befolyásával és a törvény szigorával kikényszeríti a rendet:

„Vásárbíróvá, sors szerint e három
Kérges fonású korbácsot teszem”²¹

Azaz sorsolással („sors szerint”) választ három *agoranomoszt*, piacfelügyelőt, akiket a korbácsok „személyesítenek meg” a darabban. Legalább ilyen fontosnak tartotta Platón és Arisztotelész is az *agoranomosz* szerepét. Arisztotelész kifejti, hogy azok a tisztségviselők, akik „a szerződési ügyeket intézik, a közvédat képviselik, a törvény elé idézést végzik ... a *piaci felügyelettel*... foglalkoznak, a piac közelében” rendezkedjenek be.²² Hivatali helyiségük, az *agoranomion* tehát a piactéren állt. Létszámukat Arisztophanész fent háromban jelöli meg. Platón és Arisztotelész szerint összesen tíz *agoranomoszt* választottak, ötöt a Peiraieusba, ötöt Athénba. A kétféle adat keletkezési ideje között csaknem száz év telt el. Arisztophanész vígjátékát 425-ben a Lenaea-ünnepen mutatták be, Platón és Arisztotelész művei pedig valószínűleg a IV. század derekán jöttek létre.²³ Ebből levonható az a következtetés, hogy Arisztophanész adata is valós, a mű keletkezési idejének megfelelő

¹⁶ Pl. 916a.

¹⁷ Pl. 915e.

¹⁸ „Vásárteremnek, im, határa ez:
Áruljon itt egész Peloponnészosz,
Boeotia és Megara: szabad...” (Ar. Ach. 88.)

¹⁹ Ar. Ach. 82—83. p.

²⁰ A *sykophanta* elnevezés a fűgéhez kapcsolódik: ezek eredetileg az engedély nélkül eladásra kerülő fűgét feljelentők voltak, később a besúgó, pénzért, haszonért feljelentgető ember.

²¹ Ar. Ach. 88. p.

²² Arisztotelész: Politika, 1331b. Az *agoranomoszt* egyébként több mint 200 felirattól ismerjük, sok antik szerző is említi, és az antik világ kb. százhusz városában bizonyítottan tevékenykedett. (G. Busolt, Griechische Staatskunde, München, Beck, 1920., I. 491. p.)

²³ Platón, Törvények c. munkáját a felfedezések szerint halála, azaz i. e. 348 előtt nem sokkal írta.

viszonyokat tükrözi, és az agoranomosok száma valamikor e csaknem egy évszázadnyi idő alatt nőtt 3-3-ról 5-5-re.²⁴ Mindhárom említett szerző egyetért abban, hogy a tisztséget sorsolás útján töltötték be. Bár Platón a szavazás és sorsolás kombinációjáról beszél, miszerint a tíz legtöbb szavazatot kapott jelölt közül sorsolják ki az öt tisztségviselőt.²⁵ Arisztotelész nem részletezi, és pusztán sorsolásról ír.²⁶ Mint minden bírói funkció Periklész óta, ez is fizetett tisztség volt (a bírák általában 2 obolos napidíjat kaptak, ahogyan Arisztophanész is írja.²⁷) Pseudo-Xenophon egészen megjegyzi, hogy e fizetéssel járó tisztségeket nagyon szívesen töltötte be mindenki.²⁸

Az agronomosok nem csupán hivatalnokai voltak a piacnak, hanem mélyen beavatkoztak az agora gazdasági életébe.²⁹

Rendészeti feladatukat Platón részletesen bemutatja: a piacfelügyelőknek: 1. „a törvényszabta piaci rendet kell fenntartaniuk”; 2. a piacon levő kutakra és templomokra kell felügyelniük, hogy ezekben senki kárt ne tegyen; 3. a vétkezőket meg kell büntetniük (amely büntetés rabszolgák és idegenek esetén a testi fenyítés, kikorbácsolás, polgár esetén pedig száz drachmaig terjedő bírság lehetett)³⁰. Piacfelügyeleti jogkörükben pedig 4. „az egész piaci forgalomra kell felügyelniük”, mely „az embereknek a piacon való érintkezésére vonatkozik, hogy ne történhessen jogtalanság”, valamint 5. ügyeltek arra, hogy a törvény szerint piacra kerül-e minden, amit a polgárok kötelesek az idegeneknek eladni, és a meghatározott napokon történjék az; 6. hogy az alapvető szükségleti cikkek adás-vevése az előírt mennyiségben történjék; 7. kijelölik azokat a helyeket, ahol az egyes cikkeket árusítani lehet, „elhatárolt helyet tűzve ki minden egyes áru számára”; 8. ügyelnek a törvény betartására, amely előírja, hogy az egyes árukat milyen legalacsonyabb, ill. legmagasabb áron lehet áruba bocsátani, valamint arra, hogy 9. a piacon ne forduljon elő hazugság, csalás, hamisítás; 10. aki a piacon árusít, ne nevezzen meg egy napon két különböző árat az árujára, és ha valaki „hamisított portékát” árul, megbüntessék.³¹

A piacfelügyelők Platón tudósítása szerint úgy is felléptek az árusítás tisztasága érdekében, hogy írásba foglalták „mit kell az árusnak cselekednie és mit nem szabad, és a piacon levő hivatalos helyiségek előtt egy oszlopra írva helyezték el ezeket, mint a piaci forgalomra vonatkozó, világosan közhírré tett törvényeket.”

Platónnak ez a megállapítása bizonyos „jogalkotói” hatáskör létezésére utal. Egy *ius honorarium* létezését az athéni jogban a szakirodalom nem ismeri. Ám, ha számos feliratra³² gondolunk, amelyek ilyen értelmű normákat tartalmaznak, megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy *als Kaufvorschriften* a piacon érvényesülhettek ilyen, a tisztségviselők által összefoglalt és előírt szabályok.

²⁴ Ilyen értelemben nyilatkozik pl. McDowell (Aristophanes, Wasps, Oxford, Clarendon Press, 1971, 313. p.).

²⁵ Pl. 763e.

²⁶ Arisztotelész, Az athéni állam, 51. 1. Más poliszokban egyébként más létszámban szerepelnek az agoranomosok, és Athénben is változott a számuk a századok során (a római uralom idején pl. kettőre csökkent). Számuk nyilván az ellátandó feladat nagyságához, tehát a felügyeletük alá tartozó kereskedelmi szféra méreteihez igazodott.

²⁷ Arisztophanész: Darazsak.

²⁸ Pseudo-Xenophon: Az athéni állam, I. 3. Arisztophanész (Darazsak, 181. p.) vígjátékában látjuk, hogy a napi két obolosból éppen meg lehetett élni, mert annyi élelmiszert kaphatott érte a piacon, ami a létfenntartáshoz elegendő volt.

²⁹ „State officials, such as the *agoranomoi* had the power of suppressing all disturbances and safe-guarding honest trade” v. Ehrenberg, u. ott.

³⁰ Pl. 764b—c.

³¹ Pl. 849a, b, c. 850a; 881c, 913d, 917b, c, d.

³² Pl. 917e. Több olyan felirat áll rendelkezésünkre, amelyekről vélelmezhetjük, hogy ilyen köbe vésett adás-vevési előírások. Ezek Abderából, Andaniából, Knossosból valók: (Ditt. Syll. 913.; Syll. Inscr. Graec. 735/6; Inscr. Creticae, I, VIII. 5. B. 3—10.)

Platón az *agoranomoi* bírói hatáskörét az idegenek fölötti joghatóság vonatkozásában is említi: a nem kereskedő idegenek 50 drachma kárértéken aluli ügyeiben a papok bíraskodtak, efelett pedig a piacfelügyelők.³³ Adás-vevési előírásai szerint, ha valaki 50 drachma értéken felül ad el, akkor legalább 10 napig maradjon a városban, hogy a vevőnek lehetősége legyen felkeresni az esetleges panaszokkal³⁴, és lehetőség legyen „az esetleges törvény rendelte visszaszolgáltatási eljárásokra.” Ezt a „visszaszolgáltatási eljárást, az *anagogét* a rabszolgaadások tekintetében fejtí ki. Ha a rabszolga súlyos betegségben szenved, és ezt az eladó nem közölte a vevővel, akkor fél éven belül a vevő pert indíthat a visszaadásra, azaz az eredeti állapot visszaállítására (a határidő a „szent betegség”, az epilepszia esetén egy évre emelkedett). Ha az eladó hivatásos kereskedő, és elveszti a pert, akkor „az eladási ár kétszeresét fizesse meg”. Ha „magánember adta el a magánembernek”, akkor csak az egyszeresben marasztalják.

Forrásaink igazolják álláspontunkat, hogy az agoranomosok piacfelügyeleti tevékenysége a kiskereskedelemre (*kapelikére*) terjedt ki.³⁵ Ennek színterét, az áru piacot mindenre kiterjedő hatáskörrel és kemény büntető szankciókkal vigyázták. A kommersziális cserével szembeni legalábbis tartózkodó társadalmi közfelfogás a szigorú és átfogó állami felügyeletben és az adminisztratív szabályozásban nyilvánul meg. Az agoranomosok piacsabályozó és rendészeti tevékenységének elemeit az alábbi főbb csoportokra bonthatjuk: a) Az agora fizikai állapotának felügyelete és a közrend fenntartása. b) Piacszervezési tevékenység. c) A személyes kapcsolatok fölötti felügyelet. d) Az eladásra kerülő áruk felügyelete. e) Jogszolgáltatás.

a) Az agora fizikai állapotának felügyeletéről Platón említi, hogy az agoranomosok vigyáztak a piacon levő templomokra és kutakra, nehogy valaki megrongálja, vagy más módon megkárosítsa ezeket, az ilyen tettet elkövetőket pedig testi fenytéssel vagy pénzbírsággal büntették.³⁶ A közrend fenntartása érdekében felléptek a garázdaság, az erőszakos cselekmények elkövetői ellen akkor is, ha cselekményük nem középületek, hanem magánszemélyek vagy azok vagyona ellen irányult. Jól példázza ezt Arisztophanész *Darazsak* c. vígjátékának azon jelenete, amikor a részegen garázdálkodó Philokleón felborítja a piacon egy kenyereskőfa kosarát, és a kenyereket a sárba szórja. A kőfa azzal fenyegeti meg Philokleont, hogy feljelenti a vásárbíráknak a károkozásért, és tanúnak hív egy ott ácsorgót.³⁷ A vádló a következő szavakkal hívja a bíróság elé: „Jer a bíróhoz / Erőszakért, öreg”. A vád tehát erőszakos cselekmény elkövetése, és a kőfa kártérítésért perel — mely poenális actio révén pénzbírság formájában kerül megítélésre. Másik vígjátékában³⁸ a kórus méltatja Dikaiopolist, hogy milyen boldog lehet a saját agoráján, ahol

³³ Pl. 953b. Az agoranomosok mellett a *sytophylakes* és az *emporion* felügyelői is hasonló jogkörrel bírtak. (McDowell: *The Law in Classical Athens*, Thames and Hudson, 1978, 158. o.)

³⁴ Pl. 916a. Ez a tíz nap helybenmaradás nem volt túlzott igény: amíg az idegen kipakolt a hajóról, eladta az áruját, addig néhány nap biztosan eltelt. Ezek után általában még új rakományt vásárolt a hajójára, annál is inkább, mert az áruért kapott pénzt be kellett fektetnie. *Xenophon* (*De vect.* III. 1—2., V. 2—4.) említi, hogy az egyes városállamok pénzét legtöbbször csak területükön ismerték, illetve fogadták el, máshol már nem. Pénzt tehát nem vihetett magával a kereskedő, kénytelen volt azt előbb áruba fektetni. Egyedüli kivétel az athéni ezüstpénz volt, amit általában mindenütt elfogadtak a Mediterráneumban.

³⁵ A kiskereskedelem (*kapeliké*) és a nagykerkedelem (*emporía*) egymástól elkülönült mind a színtere (*agora — emporion*), mind a személyi köre (*kapelosz — emporosz*), mind a felügyeleti tevékenység gyakorlói (*agoranomoi — epimeletai tou emporiou*) tekintetében. E külső és belső piac viszonylag független volt egymástól. Az agora Athénban (és valószínűleg még egy másik Peiraieusban) működött, az emporion pedig Peiraieusban. *J. H. Lipsius: Das attische Recht und Rechtsverfahren*, Leipzig, 1905, 94. p. és hasonlóan McDowell, *The Law...* 157. p.

³⁶ Pl. 764b.

³⁷ *Arisztophanész, Darazsak* 198. p.

³⁸ *Ar. Ach.* 96. p.

agoranomoszaí (a három korbács) felügyelnek. Mert itt igazán rend van, a *sykophanták* nem ütik az orrukát a dolgokba, „sem más zöldségtolvajok” nem tesznek kárt. Nem véletlen, hogy három korbácsot tesz meg Arisztophanész agronomosznak: domináns rendészeti — büntető jellegüket hangsúlyozza ezzel. A közrend védelmének és a törvények betartásának menetét is jellemzi Arisztophanész: alighogy a megarai majd a boeotiai férfi árujával megjelenik az agorán, nyomban feltűnik egy-egy *sykophanta*, aki kiszimatolja, hogy a törvény megszegésével „ellenséges áru” került Athénbe, és rohan a vásárbírákhoz jelentést tenni. Valószínűleg így zajlott ez a valóságban is. A vigjátéki elem, a komikum ott jelentkezik, hogy Dikaiopolisz agoráján „vásárbírái” a *sykophantát* korbácsolják ki³⁹, míg az igazi agorán a fordítottja történt, azaz a törvények ellen vétő idegen kikorbácsolására került sor. Másutt Lamachos, a hadvezér szolgálja jön, mert borért és angolnáért küldte gazdája egy drachmával a piacra. Dikaiopolisz nem hajlandó kiszolgáltatni: „S ha zaklat, hívom a vásárbírákat”⁴⁰ védekezik, és nyomatéku felmutatja a korbácsot. Tehát mindenféle személy és vagyon elleni erőszak esetén, amennyiben a cselekmény a piactéren történt, a piacfelügyelők voltak illetékesek eljárni.

b) Piacszervezési tevékenységük révén nemcsak a közrendet, hanem a kommersziális csere rendjét is megszabták és felügyelték az agorán. Kijelölték, hogy az egyes árucikkeket a piac melyik részén szabad árusítani. Szabályozták, hogy ki kínálhat árut eladásra és kinek, illetve az erre vonatkozó törvények betartására ügyeltek (lásd pl. amint az athéni piacról rendeletben kitiltott megarai, ill. boeotiai megjelenik árujával, azonnal megjelennek a *sykophanták* feljelenteni a törvényt sértő árut és árust). Szabályozták, hogy bizonyos alapvető cikkek vásárára mely napon kerüljön sor.

Az élelmiszerek kínálata viszonylag folyamatos volt, de Platón szerint az igásbarmokat pl. a hónap huszadik napján, a folyadékokat a tizedik napon vitték a piacra. A különböző árucikkeknek elkülönült elárusítóhely volt kijelölve.⁴¹ Külön elárusítóhelye volt a friss és a sózott halaknak, a bornak, olajnak, a gabonaféléknek, lisztnek, főzelékféléknek stb.

Az agorán való kereskedelem alapján az athéni polgár előjoga volt, és ezt a privilégiumot néha megtagadták az idegenektől.⁴² Demoszthenész állítja, hogy Szolon egyik törvénye megtiltotta az idegeneknek az agorán való üzletelést,⁴³ és később ezt a törvényt Arisztophonosz indítványára ismét hatályba helyezték 403–402-ben. De maga Demoszthenész is említ egy adófajtát (xenikon telos), amit az agorán árusítani szándékozó idegenek fizettek és ezt az agoranomoszok gyűjtötték be.⁴⁴ Arisztophanész⁴⁵ is említ egy helypénz-adót, amikor a Boeotiából érkezett áruval megrakott férfitől egy angolnát *helypénz* fejében vesz el. Nem valószínű, hogy ez forgalmi adó lett volna⁴⁶ (mint a kikötői vám, amely a behozott áruk értékének egy, ill. kettő százalékát tette ki), inkább az agorán való árusítás jogát megváltó helypénznek tűnik, mely az idegeneket terhelte.⁴⁷ Az állami hatósági

³⁹ „... Vásárbírák

Kergessétek ki ezt a sykophantát,

Hogy mersz itt árulkodni, áruló?”

És korbácsot ragad Dikaiopolisz, Ar. Ach. 94. p.

⁴⁰ Ar. Ach. 102. p.

⁴¹ Az agorán minden árucikkeknek megszabott helye volt, ún. *πόλλοι*, melyeket azután az árucikkek nevével jelöltek, pl. *οἱ ἰχθόες*, ahol a halat, *τὰ λάχανα*, ahol a főzeléket, *τὰ κάββα*, ahol a diót árulták stb. (Pecz V., Ókori Lexikon) és Ph. V. Stanley, Ancient Greek Market Regulations and Controls, University of California, Berkeley, 1976. 207. p.

⁴² McDowell, The Law... 156. p.

⁴³ Demoszthenész, 57. 31–2.

⁴⁴ Demoszthenész, 57.31., 34.

⁴⁵ Ar. Ach. 98. p.

⁴⁶ Bár néhányan, mint pl. Hasebroek emellett foglalnak állást.

⁴⁷ Ebben az értelemben nyilatkozik McDowell (The Law... 156. p.) és Stanley (211. p.).

beavatkozás a kommerciális cserébe odáig terjedt, hogy az árak alakulásába is közvetlenül beleszóltak (pl. a halak árát, az angolnát is beleértve, törvény rögzítette⁴⁸). Platón állítja: törvény írta elő, hogy milyen legmagasabb, ill. legalacsonyabb árat lehet követelni az egyes árukért, és ennek betartására az agoranomosok ügyeltek.⁴⁹ Egy másik törvény pedig úgy rendelkezett, hogy aki a piacon bármit is árusít, arra egy napon csak egy árat nevezzen meg, és ha ezen az áron nem sikerül eladnia, vigye haza. Számunkra meglepő, hogy adminisztratív eszközökkel léptek fel a kereslet–kínálat–ár mechanizmus érvényesülésének megakadályozására. Viszont kétségtől van szó és más állami tisztviselők tevékenységében ez még dominánsabb elemként jelentkezett. A *sitophylakes* pl. a gabona és liszt eladására felügyeltek, mely vonatkozásban szintén törvény tiltotta az árak szabad mozgását felfelé.⁵⁰ Egy másik törvény⁵¹ pedig megtiltotta a kereskedőknek, hogy egyszerre 50 mérőnél több gabonát vásároljanak fel. A rendelkezések célja nyilván az volt, hogy megakadályozzák a gabona felvásárlását és felhalmozását, azaz mesterséges hiány keltését a magasabb árak elérése reményében. A platóni legalacsonyabb és legmagasabb ár, tehát az alsó-felső limitálás is a fogyasztók, a közösség érdekeinek védelmét szolgálta. Az arisztotelészi etikából ismert csereelmélet képviselője ez a piacon. Közismert, hogy Arisztotelész a cserét az emberek közötti munkamegosztásból vezeti le. Az áruk értékét ebben a cserében nem a kereslet–kínálat önkénye határozza meg, hanem sokkal állandóbb egyenértékeken alapszik.⁵² A pénz is „megegyezés alapján” keletkezett, „s ezért *nomiszma* a neve görögül, mert nem természetben, hanem törvényen (*nomosz*) alapszik, s mert megváltoztatása vagy érvénytelenítése csupán tőlünk függ”.⁵³ És ez nem pusztán filozófia, irodalmi példáink vannak a görög történelemből arra, hogy a belső piacon használt pénz értéke független volt a nemesfém-tartalomtól, és értékét rendelettel bármikor módosítani lehetett.⁵⁴ A pénz analógiájára a görögöknek mi sem volt természetesebb, mint hogy az egyes áruk ára is többé-kevésbé a *nomoszon* alapszik, azaz egy „tisztességes ártól” nagyon ne térjen el.

c) A személyes kapcsolatok fölötti felügyelet alatt az agorán adás-vevési ügyletet bonyolítók között keletkező viszony kontrollja értendő. Fő követelmény a „tisztességes kereskedelem” biztosítása, az „emberek piacon való érintkezésének” olyan mederbe terelése, amely a közösség biztonságát nem veszélyezteti. „Ne történhessen jogtalanság” — ez volt az agoranomosok tiszttségének felállításkor is a vezérlő elv. Jogtalanság pedig az, ami a törvényeket, a közösséget sérti vagy veszélyezteti. Ezért az agoranomosz ügyel arra, hogy a piacon ne forduljon elő hazugság, csalás, hamisítás.⁵⁵ Theophrasztosz⁵⁶ egy törvényre hivatkozik, mely szerint az agoranomosz gondoskodik arról, hogy az agorán rend legyen, és hogy az eladók és a vevők ne csalják meg egymást. Demoszthenész is hivatkozik egy törvényre, mely bünteti az agorán való csalást.⁵⁷ A csalás, illetve a vevő félrevezé-

⁴⁸ McDowell (The Law... 157. p.) idézi Schol. on. Iliad 21.103.

⁴⁹ Pl. 850a.

⁵⁰ McDowell: The Law... 158. p.

⁵¹ Lysias 22. A gabonakereskedők ellen.

⁵² Arisztotelész: Nikomakhoszi etika, 1133a. „Viszonosságról tehát csak akkor beszélhetünk, ha kiegyenlítés történik, abban az értelemben, hogy amilyen viszonyban van a földművelés a csizmadiahoz, ugyanolyan viszonyban lesz a csizmadia terméke is a földműveséhez”.

⁵³ Arisztotelész, uo.

⁵⁴ Polányi Károly: Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban, Budapest, Gondolat, 1984, 282 és köv. p. és Pseudo-Arisztotelész: Oikonomia, II. 1348b, 23.

⁵⁵ Pl. 917b.

⁵⁶ Theophrasztosz, Harpokration, κατά τῆν ἀγορὰν ἀπενδεῖν nlich Äh., drückte sich Theophrast aus, der als besonderen Gegenstand ihrer Obhut das bei den Rednern mehrfach erwähnte Gesetz hervorhebt, das Käufern wie Verkäufern jedwede Täuschung untersagte” Lipsius, i. m. 93. p.

⁵⁷ Demoszthenész, Oratio adversus Leptinēn 20.9. κατά μὲν τὴν ἀγορὰν ἀπενδεῖν νόμον γεγραφεῖται

tésének megelőzését szolgálta az *anagogé* a rabszolgavétel után, amennyiben a rabszolgáról utóbb kiderült, hogy már az eladáskor valamilyen súlyos betegségben szenvedett. A *diké anagogé*ra, azaz a rabszolga visszavétele érdekében a perindításra hat hónapon (a „szent betegség”, az epilepszia esetén egy éven) belül volt lehetőség. Természetesen ha a vevő tudott a hibáról — mert azt vele az eladó közölte —, vagy tudnia kellett volna, mert felismeréséhez szakértelemmel rendelkezett, azaz orvos vagy *gymnasion*-vezető volt, akkor nem volt lehetőség a *diké anagogé* kérésére. A pert az agoranomosz előtt kellett indítani: „the buyer should publicly announce before the *agoranomoi* that the *slave sold to him* suffered from a *disease*, and that the vendor had to be present.”⁵⁸ A per egyébként az egy hónapon belül eldöntendő ügyek közé tartozott. Arisztotelész az egy hónapon belül elintézendő ügyek között együtt említi a rabszolgák és igásbarmok miatti vádakokat (más, az agorát érintő ügyekkel együtt pl. ha valaki a kölcsönvett pénzt nem fizeti vissza, vagy valaki piaci üzlethez forgótőkét vesz kölcsön)⁵⁹. Valószínű, hogy az igásbarmokkal kapcsolatos szavatossági perek is ugyanúgy az agoranomosz hatáskörébe tartoztak. Az agorán tevékenykedők család magatartásának megelőzése érdekében pedig „foglalják írásba, mit kell az árusnak cselekednie és mit nem szabad, és a piacon levő hivatalos helyiségek előtt egy oszlopra írva helyezték el ezeket, mint a piaci forgalomra vonatkozó világosan közhírré tett törvényeket”⁶⁰. Platón jogalkotói, jogfejlesztői kompetenciát is vindikál az agoranomoszoknak a római *ius edicendi*-hez hasonló tartalommal. Ennek valószínű vagy valószínűtlen voltáról fentebb már szoltunk, és ez legfeljebb hipotézis lehet, az anakronizmust pedig, főleg a római jogi formáknak a görög jogra való ráerőszakolását szeretnénk elkerülni.

d) Az eladásra kerülő áruk felügyelete egyik legfontosabb tevékenységi köre volt az agoranomosznak. Arisztotelész írja, hogy „az ő feladatukká teszik a törvények, hogy az összes árucikkre felügyeljenek, hogy csak tiszta és hamisítatlan cikkek kerüljenek eladásra”⁶¹. Ez az árufelügyelet magában foglalta az Arisztophanész által oly keserűen emlegetett megarai és boeotiai cikkekre kivetett behozatali tilalom betartatását is, amint ezt a sykophanták makacs feljelentési próbálkozásai mutatják. Másrészt valóban arról van szó, hogy senki se áruljon „hamisított portékát”, mert ha valaki erre vetemedik, azt Platón szerint annyi korbácsütésre ítélték, ahány drachmára tartotta az áruját, és ezt a piacon azonnal végre is hajtották.⁶² Athenaeusz⁶³ tudósít egy törvényről, mely megtilja a halárusoknak, hogy vízzel spricceljék az eladásra kínált halat. Ez is a csalás ellen védte a vevőket, hisz az így kezelt hal frissebbnek látszik, illetve, ha a sózott halat vízzel öntik le, akkor friss halnak látszik, ami nyilvánvaló hamisítás.

e) Jogszolgáltatási tevékenységük⁶⁴ egyrészt a már említett rabszolgaeladásból származó anagogé-perekre terjedt ki, másrészt büntetékiszabási szankcióval éltek minden esetben, ha a törvényt vagy a közrendet valaki megsértette a piacon. Az általuk kiszabott büntetések az elkövetők státuszához igazodtak: ha rabszolga vagy idegen volt a büntetendő, akkor testi fenyítést alkalmaztak, ha polgár volt, akkor pénzbírsággal büntették (Platón alapján

⁵⁸ Pringsheim: The Greek Law of Sale, Weimar, 1950. 475. p.

⁵⁹ Arisztotelész: Az athéni állam, 52, 2.

⁶⁰ Pl. 917c.

⁶¹ Arisztotelész: Az athéni állam 51, 1.

⁶² Pl. 917d.

⁶³ Athenaeusz 6.225.c., Stanley i. m. 207. o.

⁶⁴ McDowell, 26., 158. p. hangsúlyozza, hogy az agoranomoi bírói hatáskörrel rendelkeztek, pl. ha valaki túlfizettetett, vagy egyébként tisztességtelenül viselkedett a piacon.

100 drachmáig szabhattak ki pénzbírságot⁶⁵. Nagyobb perérték esetén átadták az ügyet a bíróságnak.

Sokféle „büntettség” az alapozta meg illetékességüket, hogy a cselekményt az ő fönhatóságuk alá tartozó területen, azaz a piacon követték el. Így, ha valaki szüleit ütlegeti és ezt egy másik ember közönnyel szemléli, s nem siet a bántalmazott segítségére, akkor nemcsak az elkövetőt, de a segítségnyújtást elmulasztót is szigorúan büntették. Amennyiben az incidens a piacon történt, akkor az agoranomosz járt el. Ugyanígy ha valaki a más által elrejtett kincset jogtalanul eltulajdonítja, azt mindenki köteles feljelenteni. És ha ez a piacon történt, akkor a piacfelügyelőknél kellett megtenni a feljelentést. Ezekben az esetekben egyszerűen a cselekmény elkövetésének helyéhez igazodó illetékességről van szó, amennyiben ugyanis ugyanezeket a cselekményeket a városban követik el, úgy a városfelügyelők (*astynomoi*) elé tartozik az ügy. Ha idegenek tartózkodtak Athénban, hogy a várost megismerjék, „szemlélődjenek” és tanuljanak, és peres ügyük támadt, akkor 50 drachma kárértéken aluli ügyeikben a papok bíraskodtak, 50 drachma felett pedig az agoranomoszok.⁶⁶ Ezeknek az idegeneknek a vitás ügyeit tehát nem utalták az esküdtbíróságok elé.

Az agoranomoszok tevékenységének jellegében megfigyelhetők az antik társadalmat jellemző specifikumok: a politikai, a vallási, a gazdasági és a jogi szférák szoros összefonódása. A politikai indítatású jogi normák mélyen beleavatkoznak a gazdasági szférába.⁶⁷ Elkülönült gazdasági szektorról nem is beszélhetünk. A gazdasági elem intézményszerűsége és más társadalmi viszonyokba beépülve érvényesül. Az agoranomoszok rendészeti-büntető és jogi-szabályozó tevékenysége ebbe a koncepcióba illeszkedik, mert híven tükrözi az állandó és kitartó törekvést a gazdasági szféra minden eszközzel való kontrollálására és beépítésére az állami feladatok és célok rendszerébe. Nem fejlődhetett ki egy individuális profitörökvésre épülő gazdaság ott, ahol a társadalom integráló tényezői a közösség (*koinonia*), önellátás (*autarkia*) és igazság hármasa köré rendeződtek.⁶⁸ Az antik társadalom tagja valóban nemcsak *zoon politikon* (polis-Wesen) volt, hanem *zoon oikonomikon* (Haushalts-Wesen) és *zoon koinonikon* is, aki a természettől arra rendeltetett, hogy közösségekben éljen.⁶⁹ A *zoon oikonomikon*nal szemben a *zoon koinonikon* élvezett primátust (közeli még az archaikus társadalom emléke). A közösségi kötődésű ember viszont kezdetben értelmetlenül szemlélte az agorán zajló kommerciális cserét, ahol egyesek a túlfizettetés révén meggazdagodnak, ami nyilvánvaló igazságtalanság azokkal szemben, akiknek kárára nyeréskednek. Megsértik ezzel a cserének az archaikus társadalmakra jellemző alapelvét, az egyenértékek cseréjét.⁷⁰ Hogyan igazolható a kommerciális csere léte és virágzása a *koinonia* szemszögéből nézve? A csere mint jelenség a munkamegosztás által kitermelt szükségletet elégíti ki, ám magában rejtje az egyenlőtlenség lehetőségének veszélyét. Ezért fokozott állami kontrollra van szükség, céltudatos beavatkozásra a kereskedelem menetében. A közösséget védeni kell a cserében rejlő veszélyekkel szemben.

⁶⁵ Pl. 764b—c és Lipsius i. m., 95. p. „Eine Strafkompetenz stand ihnen in gleichen Umgang wie den Astynomen zu, gegenüber Sklaven und Fremden Körperliche Züchtigung, gegenüber, Bürgern kleinere Geldbußen. Über schwerere Übertretungen hatten sie einen Gerichtshofentscheiden zu lassen, wofür einen Beleg die Vorladung des Philokleon durch die von ihm geschädigten Brothändlerin in Arist. Wespen bietet.”

⁶⁶ Pl. 881c. 913d.

⁶⁷ Lukács Gy.: „Geschichte und Klassenbewußtsein, Berlin, 1923. 66. p., idézi Hamza G.: Jogösszehasonlítás és antikvitás, Budapest, 1985. 118. o. „ökonomische und juristische Kategorien sind sachlich, dem Gehlthe nach unzertrennbar ineinander verflochten”.

⁶⁸ Arisztotelész: Nikomakhoszi etika, 1132b, 1133a.

⁶⁹ M. I. Finley: Die antike Wirtschaft, München, 1977, 181. p.

⁷⁰ Polányi Károly: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet, Budapest, 1976, 194—195. p.

Ennek az állami kontrollnak és adminisztratív szabályozásnak egyik produktuma az agoranomosz tisztségének létesítése, és az a széles körű kompetencia, amellyel megsabta a kommerciális csere feltételeit és menetét a piacon. „A piac szankciója az állampolgárok szívébe vésetett, és azt a követelményt jelentette, hogy hűnek kell lenni a közös istenekhez; nem a perzsák láthatatlan istenéhez és még csak nem is a hellének isteneihez..., hanem a helyi istenséghez, akinek a szobra a templomban állt, és akinek az aurája a polisz azonosságát fenntartotta.”⁷¹

ÉVA JAKAB

DIE STAATLICHE KONTROLLE ÜBER DEN KOMMERZIELLEN
WARENAUSTAUSCH IN DER MARKTPOLIZEILICHEN TÄTIGKEIT
DER AGORANOMOI IN ATHEN IM 5—4. JH.V.U.Z.

(Zusammenfassung)

Die wirtschaftlich-regulierende und die polizeilich-juristische Funktion der Agoranomoi wurde in diesem Aufsatz untersucht. Das Objekt des Studiums bezieht sich ebenso auf die Kompetenz der Agoranomoi in der Ausübung der Marktaufsicht wie auf die Wichtigkeit der staatlichen Kontrolle des kommerziellen Lebens der Agora (Markt). Diese Aufgabe wurde durch die Komödien von Aristophanes und die Werken von Platon und Aristoteles zu bestrahlen versucht. Vorerst taucht auf die Frage, wie weit der Staat durch die offizielle Tätigkeit der Agoranomoi in die Organisation und in den Lauf des Markthandels eingegriffen hat. Die Tätigkeit der Agoranomoi wurde der Prüfung in die folgenden Gruppen eingegliedert unterworfen: 1. Die Überwachung des physischen Zustandes der Agora und die Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung; 2. Marktorganisation; 3. Die persönlichen Kontakten, und die Besorgung deren richtiges Ablaufes; 4. Die Beaufsichtigung der zu verkaufenden Waren; 5. Die Marktgerichtsbarkeit. Die mögliche Auslegung der administrativen Marktorganisation und der strengen Marktaufsicht kann auf die Strebung nach Aufhebung des Widerspruches zwischen dem *zoon koinonikon* und *zoon oikonomikon* zurückgeleitet werden.

⁷¹ Polányi Károly: Az archaikus társadalom... 438. p.